

Віктор ГОЦУЛЯК

ЧНУ ім. Б. Хмельницького

(Черкаси)

СУЧАСНА ІСТОРИЧНА ДУМКА ПРО "НАРОДНИЦТВО" І
"ДЕРЖАВНИЦТВО" М. ГРУШЕВСЬКОГО

У сучасних умовах із науковою та навчально-пізнавальною метою відбувається перегляд історичних концепцій української історії. Зростає роль істориків, їхнього науково-теоретичного оснащення новітніми уявленнями про історичну науку, історіографію, наукову спадщину М. Грушевського. Вони мають фахово й правдиво висвітлювати історичний процес, різнобічно змалювати ту чи іншу історіографічну ситуацію, соціальні умови стану й розвитку історичної науки, історичне середовище, побачити й виділити напрями, течії, відгалуження в історичній науці. Як дієві учасники науково-історичного дискурсу науковці чітко й виразно мають змалювати портрети істориків, особливо видатних, історіософське, методологічне підґрунтя їх історичних концепцій. Учених у першу чергу зацікавила постать М. Грушевського й сама наукова дисципліна грушевськознавство.

З часів «перебудови», відновлення державної незалежності України, коли кардинально змінилася ситуація в історіографії, завдяки зусиллям учених з української діаспори й, особливо, Л. Винара, науковою громадськістю в Україні здійснений інтенсивний поступ грушевськознавства (грандіозний проект 50-ти томного видання його творів (з 2002 по 2016 р. видано 25 томів), масиву історичних праць присвячених поглибленому вивченню біографії та творчої спадщини М. Грушевського).

Наслідком досягнення тенденцій історичного розвитку, спадку українського інтелектуала стало усвідомлення його як яскравої особистості, творчості якої не властива інертність та застиглість. Усе ясніше стало зрозумілим, що, як учений, М. Грушевський здатний до інтелектуального збагачення й самооновлення знань, плідного використання нових здобутків історичної науки, історіографії та українознавства взагалі. Як актуальне в сучасному грушевськознавстві є питання співвідношення народництва і державництва у науковій й громадсько-політичній діяльності М. Грушевського, започатковане попередниками: Б. Крупницьким¹,

¹ Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України. 36. ст. – Мюнхен, 1959. – 228 с. та ін.

О. Оглоблиним², І. Витановичем³, В. Дорошенком⁴, М. Стахівим⁵, М. Андрусяком⁶, Л. Винаром⁷, істориками співробітниками журналу "Український Історик".

Примітно, що праці цих учених увійшли в науковий обіг і стали предметом аналізу в монографіях, дисертаційних роботах та статтях, присвячених методології, науковій діяльності видатного вченого. Зокрема такий аналіз здійснений Я. Дашкевичем⁸, Ю. Пінчуком⁹, П. Соханем¹⁰, В. Ульяновським¹¹, С. Кіржаєвим¹², О. Юрковою¹³, Я. Ісаєвичем¹⁴, І. Гиричем¹⁵, В. Ващенком¹⁶, Г. Мерниковим¹⁷, В. Гоцуляком¹⁸,

² Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа // Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995. – 1995. – С. 201–218 та ін.

³ Витанович І. Увага до методології і історіософії Михайла Грушевського // Український Історик. – 1966. – Ч. 9–10. – С. 32–51.

⁴ Дорошенко В. "Літературно-науковий вісник" (3 нагоди 50-річчя заснування) // Літературно-науковий вісник. – 1948. – Кн. 1 (на чужині). – С. 47–55.

⁵ Стахів М. Матеріали про світогляд Грушевського // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто. – Т. СХСVII. – С. 221–227.

⁶ Андрусак Н. Михайло Грушевський як історик, народник і державник // Записки НТШ. – Т. 194. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1978. – С. 8–25.

⁷ Винар Л. Ранні історичні праці Михайла Грушевського і київська історична школа В. Антоновича // Український Історик. – 1966. – Ч. 1–3. – С. 26–32 та ін.

⁸ Дашкевич Я. Хто такий Михайло Грушевський // Україна: Наука і культура. – К., 1989. – Вип. 23. – С. 192–201.

⁹ Пінчук Ю.А. Народницький і державницький напрями української історіографії: спільне і відмінне // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Х., 1995. – 160–164.

¹⁰ Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. М.С. Грушевський і Academia. – К., 1993. – 320 с.

¹¹ Юркова О.В. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). – К., 1999. – 432 с.

¹² Ісаєвич Я. Наші три відродження – не лише здобутки, але й втрати // Сучасність. – 1998. – № 12. – С. 136–143 та ін.

¹³ Гирич І. М. Грушевський та В. Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди // Академія пам'яті проф. В. Антоновича. – К., 1994. – С. 133–160 та ін.

¹⁴ Ващенко В.В. Неврастенія: непрочитані історії (деконструкція одного надпису – сеанс прочитання автомонографії М. Грушевського). – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2002. – 408 с. та ін.

¹⁵ Мерников Г.І. Риси наукової школи в українській історіографії другої половини XIX століття // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Д., 1997. – Вип. 1. – С. 332–345 та ін.

¹⁶ Гоцуляк В.В. Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби: Монографія. – Черкаси: Вид-во «Січ», 1996. – 182 с. та ін.

В. Масненко¹⁷, В. Тельваком¹⁸, І. Колесник¹⁹, Я. Калакурою²⁰ та ін. в контексті увиразнень, реінтерпритацій досліджуваних історіографічних феноменів.

Варто нагадати, що на початок 1990-х рр. питання визначення інтелектуального обличчя М. Грушевського актуалізувала існуюча в Україні суспільно-політична ситуація. Мотиви «народництва» і «державництва» М. Грушевського досить виразно окреслюються сучасними науковцями, політиками різного рангу, громадськими діячами, коли вони торкаються характеристики громадсько-політичної та державницької діяльності цієї особистості. Щодо останнього, то в сучасній українській історіографії набула чинності історіографічна тенденція висвітлення насамперед автономістсько-федералістських поглядів М. Грушевського та наголошення на них. При цьому використовується стала схема: формування його світогляду, період демократичної революції 1905–1907 рр., керівництво М. Грушевським Центральною Радою, еміграційний період (1919–1924 рр.), причини повернення в УСРР. Маємо у своєму розпорядженні плідний доробок Л. Зашкільняка²¹, В. Тельвака²², В. Будза²³, М. Кармазіної²⁴, Ю. Левенця²⁵,

В. Ідзьо²⁶, В. Кухар²⁷, В. Крота²⁸, О. Копиленка²⁹, Р. Пирога³⁰, В. Верстюка³¹, Ю. Шаповала, І. Верби³², В. Северинюка³³, Н. Барановської³⁴, Т. Бевз³⁵, О. Гомотюк³⁶, О. Кудлай³⁷, І. Логвиненко³⁸ та ін.

У публікаціях цих авторів генерована палітра думок і, зокрема, приділена увага характеристиці політичних поглядів М. Грушевського, його внеску у концепцію Української революції, політичного (автономістсько-федералістичному) курсу Центральної Ради та ін. Утім, серед частини сучасних науковців усе ще побутує уявлення, що «його народницька ідеологія і федералістичні ілюзії, забарвлені романтизмом, часто-густо трансформовані в політичній площині у соціалістичні експерименти в національному державотворенні, мало сприяли позитивному вирішенню багатьох кардинальних намірів голови УЦР»³⁹. Вони забувають «про неготовність більшості українського суспільства до власного державного будівництва під час визвольних змагань»⁴⁰.

Сучасними ученими виразно висвітлені й інші аспекти і, зокрема, повернення вченого в УСРР (Р. Пиріг, В. Пристайко, Ю. Шаповал, В. Трощинський, В. Потульницький, В. Піскун, О. Рубльов). Вони майже

¹⁷ Масненко В.В. Історична наука та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – К.; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с. та ін.

¹⁸ Тельвак В. Росія та Європа в історіософському дискурсі й історіографічній практиці Михайла Грушевського // *Historia – Mentalność – Tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej historiografii XIX i XX wieku*, red. E. Koko, M. Nowak, L. Zaskilniak. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2013. – S. 298–306 та ін.

¹⁹ Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.

²⁰ Калакура Я.С. Новітні студії з грушевськознавства // *Архівознавство. Джерелознавство. Міжвідомчий наук. зб. Студії на пошану Руслана Пирога*. – К., 2003. – С. 102–115.

²¹ Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського // *Україна модерна*. – Л., 1999. – Ч. 2–3. – С. 233–253.

²² Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). Монографія. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2002. – 236 с.

²³ Будз В. Методологія філософії історії Михайла Грушевського // «Наукові записки» Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія, Економіка. – Тернопіль, 2000. – № 4. – С. 81–85.

²⁴ Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 1998. – 350 с.

²⁵ Левенець Ю.А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 2001. – 585 с.

²⁶ Ідзьо В. М.С. Грушевський про українське питання в період російської революції 1905–1907 рр. // *Україна в революційних процесах перших десятиліть XX століття*. Зб. – К., 2007. – С. 59–67.

²⁷ Кухар В. М. Громадсько-політична діяльність М. Грушевського (1894–1914 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Л., 1997. – 23 с.

²⁸ Крот В.О. Громадсько-політична діяльність М. Грушевського в 1905–1917 рр.: автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1998. – 16 с.

²⁹ Копиленко О.Л. Повернення М.С. Грушевського. – К.: Т-во «Знання», 1991. – 48 с.

³⁰ Пиріг Р.Я. Ідейно-політичні підстави компромісу Михайла Грушевського з більшовицькою владою: До 140-річчя з дня народження М.С. Грушевського // *Укр. іст. журн.* – 2006. – № 5. – С. 4–191 та ін.

³¹ Верстюк В. Михайло Грушевський: політична публіцистика 1917 року // *Український історик*. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 280–289.

³² Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. – К.: Альтернативи, 2005. – 352 с.

³³ Северинюк В. Історія і політика у публіцистиці М.С. Грушевського // *Укр. іст. журн.* – 2000. – № 5. – С. 18–31.

³⁴ Барановська Н.М. Національно-визвольний рух за відновлення державної незалежності (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Л., 1995. – 26 с.

³⁵ Бевз Т.А. Формування Української Держави за доби Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 1995. – 24 с.

³⁶ Гомотюк О.Є. Центральна Рада в українському державотворчому процесі (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 1997. – 24 с.

³⁷ Кудлай О.Б. Центральна Рада-Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень – жовтень 1917 р.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 1997. – 18 с.

³⁸ Логвиненко І.А. Політична діяльність української Центральної Ради: автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Д., 1993. – 17 с.

³⁹ Верба І.В. «Пробув я головою Центральної Ради тринадцять місяців, до кінця її існування» (Діяльність Михайла Грушевського в добу Української Центральної Ради) // *Проблеми словяноведіння. Сб. наукових статей і матеріалів*. – Брянск: Из-во Брянского государственного университета, 2006. – Вып. 8. – С. 312.

⁴⁰ Масненко В.В. Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. – К., Черкаси: Брама-ІСУЕП, 2000. – С. 251.

одноставні у тому, що головною причиною повернення М. Грушевського стали соціалістичні переконання (соціаліст європейського гатунку), народницький світогляд, федералістська концепція. Утім, шляхом історіографічної реконструкції, оновлення знань, їхнього збагачення та поглибленого осягнення складових світогляду, політичних поглядів М. Грушевського внесено певну ясність. Історична думка сучасних учених рухається за певною схемою: становлення, розвиток й змістовне наповнення світогляду відбулося від ядерного народництва, через класичний федералізм до різновиду самостійницької ідеології. Сучасна історична думка рухається від спадку діаспорних істориків. Наприклад Б. Крупницький визначав світогляд М. Грушевського як народницький з елементами державницької ідеології⁴¹. Провідний грушевськознавець Л. Винар погляди видатного вченого характеризував як неонародницькі⁴². Ширше дивиться на проблему Л. Зашкільняк, вказуючи, що еволюція історичних поглядів Грушевського відбувалася під безпосереднім впливом змін у європейській історіографії і спрямовувалася від позитивізму до теоретичних новацій. З цього випливає його твердження про те, що узагальнюючі (синтетичні) праці М. Грушевського знаменували початок модерної української історіографії європейського зразка⁴³. Існують й інші цікаві думки. Вони засвідчують рухливість сучасної історичної думки щодо характеристики історіософії вченого. Так, В. Масненко бачить у творчому спадку М. Грушевського домінування «харизматичної моделі», коли вчений характеризує історичних діячів. Натомість Я. Дашкевич відмовляв М. Грушевському в наявності історіософських поглядів у автора монументальної «Історії України Руси» на що відгукнулися науковці вбачаючи, що М. Грушевський мав власне історіософське світобачення.

Утім, Я. Дашкевич зазначав, що практична (громадсько-політична діяльність) Грушевського однозначно засвідчили те, що він «ніколи не був народником», на відміну від В. Липинського, який вважав себе його учнем, не часто згадував про українську державу та державність, як останній. Не маючи змоги в умовах радянської дійсності дати відповідь на закиди його опонентів, які перебували в еміграції про те, що він не менший державник ніж вони. Його антидержавність для Д. Дорошенка полягала у тому, що він повернувся в більшовицьку Україну.

⁴¹ Крупницький Б. Михайло Грушевський і його історична праця // Грушевський М. Історія України-Руси. – Нью-Йорк. – 1954. – Т. 1. – С. VIII.

⁴² Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський // Винар Л. Силуети епох. – Дрогобич: Відродження, 1992. – С. 124.

⁴³ Зашкільняк Л. Історіографічна творчість Михайла Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця XIX – початку XX ст. // Михайло Грушевський і українська історична наука. 36. матеріалів конференцій. – Л., 1996. – С. 46.

Далі, дотримуючись своєї логіки аргументацій, учений наголошує, що дійсно всі так звані «історики-державники» опинилися поза межами досяжності Москви, але ж пізніше визнані державницькими історикам О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, П. Курінний, В. Дубровський, Л. Окішневич у 1920–1930-ті рр. разом з Грушевським працювали в підрадянській Україні.

Примітною ознакою сучасної історіографічної ситуації є те, що вчені уважно дослуховуються до аргументів Я. Дашкевича, якого вже не стало. Таку позицію займає І. Гирич ґрунтовно аналізуючи спадщину вченого у своїх численних публікаціях, які зібрані у книзі: «Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації» (2016)⁴⁴. У ній, зокрема, окрім того, що представлені найголовніші праці про життя та діяльність видатного історика, наголос зроблено на його суспільно-політичному аспекті діяльності, внесок в ідеологію суспільно-політичного руху кінця XIX – початку XX ст. Для сучасного читача цікаво буде ознайомитися ще раз з його публікаціями: «Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків Михайла Грушевського і В'ячеслава Липинського)» та «Народництво» і «державництво» в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять⁴⁵.

Повертаючись до роздумів Я. Дашкевича зазначимо, що історик в методології вважає М. Грушевського позитивістом, який не міг бути народником, бо народництво – це романтичний етап історіографії. Я. Дашкевич резюмує: 1) М. Грушевський є родоначальником національно-державницького напрямку; 2) його учні представляли консервативне відгалуження цього напрямку; 3) між учнями і М. Грушевським були деякі ідеологічні, а не методологічні розходження; 4) історикам радянської школи вигідно тримати М. Грушевського в «клітці» народництва, бо сучасним політикам (на 1996 р.) він потрібний як народник; 5) незалежно від остаточного з'ясування, ким все ж таки був Грушевський – народником чи державником, – він залишається найвидатнішим істориком понад усіма напрямками⁴⁶.

Наголосимо також, що Я. Дашкевич ґрунтовно, опрацювавши проблему, висловив ще багато слушних думок із цього приводу і, зокрема, при зарахування всіх учнів М. Грушевського до табору істориків-державників та, що саме Українська революція, а не Перша світова війна, стала тим

⁴⁴ Гирич І. Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації. До 150-річчя від дня народження. – К.: Смолоскип, 2016. – 840 с.

⁴⁵ Там само. – С. 85–111, 112–143.

⁴⁶ Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукової конференції, присвяченої 130-й річниці від дня народження Михайла Грушевського (м. Львів, 29 вересня 1996 р.). – Л., 1998. – С. 8.

вододілом, що розмежувала українську історіографію та класичні народницьку й державницьку школи. Про ці та інші слушні думки Я. Дашкевича, когорт учених ми писали у свої публікації⁴⁷. І. Гирич наголошує, що в науковому досліді національно-державницький підхід виявив себе ще у 1890-х рр., але термінологічно він оформився лише у 1917–1923 рр.⁴⁸. Характерним є те, що І. Гирич, аналізуючи історіографічний доробок Я. Дашкевича і, зокрема, внесок у розробку питання «народництва» і «державництва» М. Грушевського у цілому, позитивно його оцінює. І все ж з деякими думками дискутує, що органічно і природно для пошуку істини.

Одночасно із аналізом представників сучасної української історичної думки політичної, громадської і державної діяльності М. Грушевського у період Української Центральної ради у фокусі їхніх наукових вправ перебувають ширші проблеми, пов'язані із вивченням теоретико-методологічних поглядів ученого. Такими дослідниками є Л. Винар, О. Прицак⁴⁹, Л. Зашкільняк⁵⁰, В. Ващенко⁵¹, В. Березенець, В. Будза, Я. Дашкевич, В. Масненко⁵², О. Богдашина, В.В. і В.П. Тельваки⁵³, С. Плохий та ін. Примітним є той історіографічний факт, що погляди цих учених неодноразово аналізувалися в наукових публікаціях.

Відсутність ще стандартизованого понятійного апарату актуалізувало звернення сучасних науковців до осягнення змісту найскладнішої і найпотужнішої комунікативної мережі в українській історіографії (вислів І. Колесник), яку репрезентує проблема «школи», «напряму», «течії». Вона

⁴⁷ Гоцуляк В. Висвітлення історичних поглядів М. Грушевського в працях українських вчених // Історіографічна думка про Грушевського і українську науку його доби. Монографія. – Черкаси: Вид-во «Січ», 1996. – С. 128–130.

⁴⁸ Гирич І. Між наукою і політикою: Історіографічні студії про вчених-концептуалістів. 36. ст. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 488 с. та ін.

⁴⁹ Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К.; Кембридж, 1991. – 80 с.

⁵⁰ Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського // Україна модерна. – Л., 1999. – Ч. 2–3. – С. 233–253 та ін.

⁵¹ Ващенко В.В. «Ментальна географія» епохи Модерну: конструювання М. Грушевським «історичного простору» України, Європи та Росії // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 7. – К., 2013. – С. 32–58.

⁵² Масненко В.В. Українська історична думка та історики в умовах національно-демократичної революції 1917–1920 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 5.

⁵³ Тельвак В. Перший том «Історії України-Руси» Михайла Грушевського (до проблеми еволюції історико-теоретичних поглядів) // Наукові записки історичного факультету львівського національного університету імені Івана Франка. 36. наук. пр. – Л., ЛНУ ім. Франка, 2000. – Вип. 3. – С. 252–256 та ін.

також стала полем дослідження сучасними вченими і, особливо, Я. Дашкевича, І. Гирича, І. Колесник⁵⁴ та О. Яся⁵⁵.

І. Колесник, О. Ясь підготували відповідну розлогу статтю «Наукові напрями, школи, течії, гуртки» до сьомого тому «Енциклопедії історії України» (2010). Вони спираються на доробок попередників Д. Багалія, О. Оглоблина, М. Чубатого, О. Домбровського, Л. Винара та інших учених. Дослідники достатньо виразно і передусім науково-пізнавально та в історіографічному ракурсі висвітлили цю проблему. Подібний аналіз питання: «школа в українській академічній історіографії» знаходимо також у книзі І. Колесник «Українська історіографія: концептуальна історія» (К., 2013).

Серед сучасних публікацій привертають увагу статті О. Яся, присвячені напрямам в українській історіографії першої третини ХХ ст. та їх інтелектуальній спадщині. Напрацювання О. Яся характерні ще тим, що лягли в основу енциклопедичних гасел «Народницький напрям в історіографії» і «Державницький напрям в українській історіографії».

Вважаємо за доцільно подати дефініцію, яка є актуальною для нашої статті. Читаємо в «Енциклопедії історії України»: «Державницький напрям в українській історіографії – провідна тенденція поступу української історіографії 1920–1930-х рр. Типовими передумовами для виникнення державницького напрямку в історіографії тієї чи ін. країни є: об'єднання етнічних земель, трансформація багатонац. д-ви в нац., консолідація нац. еліти, ствердження ідентичності національної та ін. В укр. істор. науці державницький напрям сформувався під впливом: 1) української революції 1917–1921; 2) інтелектуальної та духовної кризи 1920-х рр. після Першої світової війни; 3) сусп.-політ. та наук. здобутків зх.-європ. думки поч. 20 ст., а також ідей, що розвивали укр. історики-народники, зокрема ідеї самостійності та безперервності укр. істор. процесу (схема М. Грушевського; див. Народницький напрям в історіографії). Засновники Д.н. в у.і. – В. Липинський та С. Томашівський. У 1920-30-ті рр. до цього напрямку належали такі відомі історики, як В. Герасимчук, І. Джиджора, І. Кривецький, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, М. Кордуба, В. Кучабський, а також молоді дослідники М. Андрусак, В. Заїкин, Б. Крупницький, Д. Оляничин та ін. Цей напрям справив помітний вплив як на студії істориків у Радянській Україні в 1920-ті рр. (О. Оглоблин, Л. Окіншевич та ін.), так і на укр. зарубіжну історіографію (1940–1980-ті рр.). Д.н. в у.і. становив

⁵⁴ Колесник І. «Державницька школа» в російській історіографії: Час переоцінки // Держава, суспільство, культури: Схід і Захід: 36. на пошану Я. Пеленського. – Нью-Йорк, 2004.

⁵⁵ Ясь О. Державницький напрям в українській історіографії першої половини ХХ ст.: становлення, формування, вплив // Історія українського середньовіччя: Козацька доба: 36. наук. пр. (на пошану О.М. Апанович): У 2 ч. – Ч. 1. – К., 1995.

реакцію тогочасної укр. істор. думки на потребу українства в реконструкції власного істор. минулого, і був, по суті, різновидом наук. рефлексії, що фіксувала взаємовідносини між тодішньою реальністю та минувиною»⁵⁶.

Утім, і з цим погоджується автор гасла, що такі учені, як Я. Дашкевич і І. Гирич висловлюються про розмитість меж між народницьким і державницькими напрямками в українській історичній науці першої третини ХХ ст., артикуючи увагу на абстрактності змістовного наповнення поняття «державницький напрям» та наводять досить вагомі аргументи.

Не входячи в деталі, також зазначимо, що в сучасних публікаціях набирає ваги думка про те, що може не стільки в історіософії, скільки в політичній діяльності між М. Грушевським і В. Антоновичем було чимало відмінностей. У їхніх взаєминах проводять чіткий вододіл. «Чистим» народником М. Грушевський був у Києві до другої половини 1894 р. Переїзд до Львова розпочав новий етап національно-державної історіософії та громадсько-політичної та колективних форм наукової праці М. Грушевського⁵⁷. Остаточний відхід Грушевського від народництва Я. Дашкевич датує виходом першого тому «Історії України-Руси» (1898).

Отже, категорія державницький напрям в українській історіографії хоча й перетерпіла довготривалі історичні трансформації, потребує уточнення та кореляції. Не вдаючись до деталізації і не претендуючи на новизну, висловимо свою точку зору з цього приводу. Щодо нашого розуміння поглядів М. Грушевського, то вважаємо, що 24 річне «побудування» української державності призвело, на жаль, до війни з Росією.

Українська пропозиція не була одностайно зустрінута населенням Криму, частини Луганщини та Донеччини. Україна не змогла облаштувати той «вишневий садок» навіть усім бажаним, не кажучи про тих, хто відверто не хотів цього. Тому навіть у цей неспокійний воєнний час досі існує в українському середовищі ностальгія за радянським минулим, окремі групи населення і навіть частка державних службовців переконані у тому що Майдан «проплачений» США.

Блідий образ української пропозиції, роз'їдався тотальною корупцією, низькою зарплатою, хронічним недофінансуванням соціальної сфери, охорони здоров'я, дошкільної, шкільної й вищої освіти, книгодрукування тощо. Не сприяло й те, що керівні державні посади займали проросійські налаштовані посадовці. Як результат з початку АТО – частина істориків залишилася в окупованому бойовиками Донецьку. Утім найсвідоміша

⁵⁶ Ясь О. Державницький напрям в історіографії // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка. – Т. 2.

⁵⁷ Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукової конференції, присвяченої 130-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Л., 1998.

частина викладачів українського Донецького університету тепер працює у м. Вінниці і готує нові студентські та наукові кадри істориків.

Тодішня суспільна атмосфера – часті зміни президентів та урядів, лише декларування ними побудови незалежної України, погіршення економічних й суспільно-політичних умов життя українського народу впливали на його свідомість. У цілому тогочасна державна політика виявилася неспроможною.

Давала про себе знати й частина консервативно налаштованого викладацького складу, а окремі історики одурманені компартійною історіографією взагалі вважали, що, наприклад, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. не було української історичної науки. Вони навіть не бачили М. Грушевського як кваліфікованого історика. І це, не зважаючи, на інтенсивний розвиток української історіографії й грушевськознавства.

Також можна ствердити і позитивне – протилежне. Звертає на себе увагу той факт, що частково й сучасні напрацювання українських вчених, історична дидактика у вузах, вивчення в школі історії у своєрідний спосіб вплинули на євромайданівців. Вони також ідеологічно сприяли розгортанню швидкоплинної Революції Гідності.

На вулицях, одна з яких носить назву одного з «будителів» і «духовного батька» такої свідомості (вулиці Грушевського), Інститутській і, це симптоматично, розгорталися основні події Майдану. Народ, волонтерський рух і добровольчі батальйони стали не лише на захист держави, але й *творцями нової української державності* (підкреслено нами – В. Г.). І знову народництво та націодержавництво М. Грушевського варто сприймати як належне. Вони отримало верх, на відміну від того, що стверджують науковці протиставляючи його народництво (ідеалізація окремої соціальної верстви – селянства) своєму нібито сучасному державництву.

Утім, за М. Грушевським – «народ, народна маса є і повинні бути альфою і омегою історичної розвідки. Він – з своїми ідеалами й змаганнями, з своєю боротьбою, успіхом і помилками – єсть єдиний герой історії. Зрозуміти його етап економічний, культурний, духовний, його пригоди, його бажання й ідеали – є мета нашої історії». Далі учений з прикрістю констатував, що «політично-громадський устрій звичайно не відповідав тим ідеалам. Свій чи чужий він ніколи, чи майже ніколи не був витворений відповідно ним, і громада з урядом стояли один проти одного не тільки в період давній...»⁵⁸. Багато українців під цими словами можуть підписатися й сьогодні.

Сучасні, як і окремі історики минулого, закидають ученому недооцінку ним ролі політичних та культурних еліт й їхнього «державництва». Які вони

⁵⁸ Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доп. й повід. наук. конфер. (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). – Л.: Вид-во «Світ», 1995. – С. 12–13.

є насправді майданівці, уже переконалися, а суспільство переконується тепер. М. Грушевський ще в 1894 р. пророче зазначав, що «самі ті верстви верхні, цілий той устрій державний були народній масі з багатьох поглядів противні». Учений також констатував, що «політично-громадський устрій звичайно не відповідав тим ідеалам». Перегляду підлягають й інші постулати окремих сучасних істориків стосовно так званого «запізнення» націотворчого проекту українців. Сучасні реалії спростовують подібні погляди.

Однак не поспішаємо із остаточними висновками, бо, як нам здається, вони ще є проміжні. Пробиваються крізь ґрунт пізнання паростки і акцентованіше набуває ваги думки про цивілізаційну самоідентифікацію М. Грушевського з його відмовою від повного включення історії Русі-України в певний цивілізаційний образ.

Мають місце висловлювання про те, що по-новаторськи засадничим було його обґрунтування трьохразової змінності цивілізаційної орієнтації Русі-України упродовж її історичного розвитку. Зазначене дає підстави вважати М. Грушевського одним із провідних мислителів української цивілізаційної думки. Такої позиції, зокрема дотримується І. Куций у статті «Цивілізаційні образи в науково-історичній спадщині Михайла Грушевського» підготовленої до цього збірника. Сподіваємося також, що 150-річний ювілей з дня народження М. Грушевського надасть новий імпульс в дослідженні його індивідуальної свідомості, оцінці його спадщини в усіх сферах діяльності з огляду на особистість крізь призму світогляду, світовідчуття та світобачення.

Останнє, а саме створення й діяльність львівської, київської історичних шкіл М. Грушевського стало предметом багатьох студій і, зокрема О. Богдашиної, І. Верби, В. Педича, В. Тельвака, О. Юркової, С. Водотики, Я. Дашкевича, Я. Грицака, І. Гирича, Г. Мернікова, Р. Пирога, В. Гоцуляка, І. Колесник та ін., які спиралися на напрацювання діаспорних учених і насамперед Л. Винара, Б. Крупницького, Н. Полонської-Василенко, О. Прицака, О. Домбровського та інших. Можна констатувати, що сучасні науковці найбільше прислужилися дослідженню львівської школи М. Грушевського, як наукознавчому феномену.

Першість належить таким ученим, як В. Тельвак і В. Педич, котрі у ґрунтовній монографії «Львівська історична школа Михайло Грушевського» (2016)⁵⁹, не лише в усіх деталях відтворили її історіографічний образ, а й дослідили становлення і функціонування, структуру та персональний склад, з'ясували питання лідерства, взаємодії учнів та вчителя, існування єдиної дослідницької традиції. Вони своїм дослідженням довели намагання вчителя

відродити практику патронажу над своїми львівськими учнями, відтворили швидко регенерацію ядра колективу у міжвоєнний період, з'ясували внесок галицьких учених у вивчення українського минулого.

Знаменною є думка авторів про те, що поновлення професійних контактів між колишніми вчителем та учнями було важливим також для молодих київських дослідників – представників нової школи М. Грушевського, котрі значною мірою наслідували зауважені у спілкуванні з львівськими колегами комунікативні практики.

Варто також наголосити на тому, що автори монографії чітко відзначають лідерство авторитетного вченого, яке визнавалося його вихованцями і носило інтелектуальний та інституційний характер. Вони переконані у тому, що згаданий універсалізм полягав у поєднанні дидактичних завдань школи з одночасним творінням нової української історичної ідеології, а її теоретичну модель запропонував та постійно удосконалював творець школи. Натомість солідарними зусиллями всі її представники нарощували сконструйований Учителем концептуальний скелет «м'язами» історичної реконструкції.

Своїм дослідженням В. Тельвак і В. Педич дедалі чіткіше дають уявлення про «державництво» М. Грушевського як вчителя, коли з усією ясністю декларують, що «у цьому випадку можемо відзначити поступове набування школою рис *нового історіографічного напрямку* (підкреслено нами – В. Г.), що й було фактично завершено учнями М. Грушевського у повоєнний час у вигляді «державництва». Таке поєднання в одному схоларному феномені рис класичних «дидактичної» та «історіософської» шкіл було унікальним в українській науковій культурі.

Від себе додамо, що київська школа М. Грушевського формувалася вже в умовах хоча й «радянської державності». Нагадаймо, що видатний вчений вважав за потрібне запровадити в Україні нові методи дослідження, вироблені європейською історіографією, зокрема, порівняльно-історичний та історико-соціологічний методи, на їх базі дати певний синтез всіх основних періодів та проблем історії України. Українському народу видатний учений хотів прислужитися своєю науково-організаційною діяльністю та історичною творчістю. Можна констатувати, що через подолання одномірного соціокультурного дискурсу на новий вимір підіймається сприйняття вченими і висвітлення ними в монографіях, дисертаційних дослідженнях, статтях проблеми «народництва» та «державництва» Михайла Грушевського.

Отже, подальший розвиток грушевськознавства, поява численних публікацій, їх аналіз, вихід цього року підготовленої Р. Пирогом та В. Тельваком науково-популярного біографічного нариса «Михайло Грушевський», дають можливість дійти до проміжних висновків.

⁵⁹ Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Л.: Світ, 2016. – 440 с.

Погляди й наукова творчість видатного вченого сформувалися на міцному інтелектуальному підґрунті, увібравши такі складові як позитивізм, неоромантизм, впливи неокантіанського й соціологічного поворотів тощо. Не пориваючи з попередньою традицією, що склалася в українській історіографії, М. Грушевський розробив всеохоплюючу схему історії. Він найбільш повно, послідовно й аргументовано, стоячи на ґрунті національно-державницької ідеології і використовуючи пануючі прогресивні методи історичного пізнання, вперше в українській науці подає цілісний багаторівневий образ минулого народу, як закономірний еволюційний процес. Учений створив поліфакторну модель історії нації та підійшов до розуміння історичного прогресу як боротьби індивідуалістичних та колективістичних тенденцій розвитку людства, що робить його одним із провідних мислителів української цивілізаційної думки.

У методології історичного дослідження М. Грушевський є позитивістом. Він еволюціонував від «народництва» і є засновником національно-державницького напрямку, що виріс і затвердився протягом 1894–1904 рр. Вважається, що досить безпідставним є спроби істориків 1920–1930-х рр. і деяких сучасних науковців відкинути М. Грушевського назад до народницької антидержавницької історичної науки. Проголошений у 20–30-х роки ХХ ст. напрям, близький до консерватизму, є лише новим відгалуженням від національно-державницького напрямку. Таке розуміння історіографічного процесу знімає напругу в його перехідній фазі від неонародництва до державництва і відкриває шлях до яснішого розуміння еволюційності та органічної трансформації одного напрямку в інший.

Bibliography:

1. Андрусак М. Михайло Грушевський як історик, народник і державник // Записки НТШ. – Т. 194. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1978. – С. 8–25.
2. Барановська Н.М. Національно-визвольний рух за відновлення державної незалежності (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Л., 1995. – 26 с.
3. Бевз Т.А. Формування Української Держави за доби Центральної Ради (березень 1917 квітень 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995. – 24 с.
4. Будз В. Методологія філософії історії Михайла Грушевського // «Наукові записки» Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія, Економіка. – Тернопіль, 2000. – № 4. – С. 81–85.

5. Ващенко В.В. «Ментальна географія» епохи Модерну: конструювання М. Грушевським «історичного простору» України, Європи та Росії // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 7. – К., 2013. – С. 32–58.

6. Ващенко В.В. Неврастенія: непрочитані історії (деконструкція одного надпису – сеанс прочитання автобіографії М. Грушевського). – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2002. – 408 с.

7. Верба І.В. «Пробув я головою Центральної Ради тринадцять місяців, до кінця її існування» (Діяльність Михайла Грушевського в добу Української Центральної Ради) // Проблеми словянознавства. Сб. наукових статей і матеріалів. – Брянск: Из-во Брянского государственного университета, 2006. – Вип. 8. – С. 271–312.

8. Верстюк В. Михайло Грушевський: політична публіцистика 1917 року // Український Історик. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 280–289.

9. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський // Винар Л. Силуети епох. – Дрогобич: Відродження, 1992. – С. 77–156.

10. Винар Л. Ранні історичні праці Михайла Грушевського і київська історична школа В. Антоновича // Український Історик. – 1966. – Ч. 1–3. – С. 26–32.

11. Витанович І. Увага до методології і історіософії Михайла Грушевського // Український Історик. – 1966. – Ч. 9–10. – С. 32–51.

12. Гирич І. М. Грушевський та В. Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди // Академія пам'яті проф. В. Антоновича. – К., 1994. – С. 133–160.

13. Гирич І. Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації. До 150-річчя від дня народження. – К.: Смолоскип, 2016. – 840 с.

14. Гирич І. Між наукою і політикою: Історіографічні студії про вчених-концептуалістів. 3б. ст. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 488 с.

15. Гомотюк О.Є. Центральна Рада в українському державотворчому процесі (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997. – 24 с.

16. Гоцуляк В.В. Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби: Монографія. – Черкаси: Вид-во «Січ», 1996. – 182 с.

17. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доп. й повід. наук. конфер. (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). – Л.: Вид-во «Світ», 1995. – С. 12–13.

18. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукової конференції, присвяченої 130-й річниці від дня

народження Михайла Грушевського (м. Львів, 29 вересня 1996 р.). – Л., 1998. – С. 5–30.

19. Дашкевич Я. Хто такий Михайло Грушевський // Україна: Наука і культура. – К., 1989. – Вип. 23. – С. 192–201.

20. Дорошенко В. “Літературно-науковий вісник” (3 нагоди 50-річчя заснування) // Літературно-науковий вісник. – 1948. – Кн. 1 (на чужині). – С. 47–55.

21. Зашкільняк Л. Історіографічна творчість Михайла Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця XIX – початку XX ст. // Михайло Грушевський і українська історична наука. Зб. матеріалів конференцій. – Л., 1996. – С. 31–46.

22. Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського // Україна модерна. – Л., 1999. – Ч. 2–3. – С. 233–253.

23. Ідзьо В. М.С.Грушевський про українське питання в період російської революції 1905–1907 рр. // Україна в революційних процесах перших десятиліть XX століття. Зб. – К., 2007. – С. 59–67.

24. Ісаєвич Я. Наші три відродження – не лише здобутки, але й втрати // Сучасність. – 1998. – № 12. – С. 136–143.

25. Калакура Я.С. Новітні студії з грушевськознавства // Архівознавство. Джерелознавство. Міжвідомчий наук. зб. Студії на пошану Руслана Пирога. – К., 2003. – С. 102–115.

26. Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 1998. – 350 с.

27. Колесник І. «Державницька школа» в російській історіографії: Час переоцінки // Держава, суспільство, культури: Схід і Захід: Зб. на пошану Я. Пеленського. – Нью-Йорк, 2004.

28. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.

29. Копиленко О.Л. Повернення М.С. Грушевського. – К.: Т-во «Знання», 1991. – 48 с.

30. Крот В.О. Громадсько-політична діяльність М. Грушевського в 1905–1917 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1998. – 16 с.

31. Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України. Збірник статей. Мюнхен, 1959. – 228 с.

32. Крупницький Б. Михайло Грушевський і його історична праця // Грушевський М. Історія України-Руси. – Нью-Йорк, 1954. – Т.І. – С. I–XL.

33. Кудлай О.Б. Центральна Рада-Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень – жовтень 1917 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997. – 18 с.

34. Кухар В. М. Громадсько-політична діяльність М. Грушевського (1894–1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Л., 1997. – 23 с.

35. Левенець Ю.А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 2001. – 585 с.

36. Логвиненко І.А. Політична діяльність української Центральної Ради: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Д., 1993. – 17 с.

37. Масненко В.В. Історична наука та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – К; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.

38. Масненко В.В. Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. – К., Черкаси: Брама-ІСУЕП, 2000. – 284 с.

39. Масненко В.В. Українська історична думка та історики в умовах національно-демократичної революції 1917–1920 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 5.

40. Мерніков Г.І. Риси наукової школи в українській історіографії другої половини XIX століття // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Д., 1997. – Вип. 1. – С. 332–345.

41. Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа // Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995. – 1995. – С. 201–218.

42. Пиріг Р.Я. Ідейно-політичні підстави компромісу Михайла Грушевського з більшовицькою владою: До 140-річчя з дня народження М.С. Грушевського // Укр. іст. журн. – 2006. – № 5. – С. 4–191.

43. Пінчук Ю.А. Народницький і державницький напрями української історіографії: спільне і відмінне // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Х., 1995. – С. 160–164.

44. Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К.; Кембридж, 1991. – 80 с.

45. Северинюк В. Історія і політика у публіцистиці М.С. Грушевського // Укр. іст. журн. – 2000. – № 5. – С. 18–31.

46. Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. М.С. Грушевський і Academia. – К., 1993. – 320 с.

47. Стахів М. Матеріали про світогляд Грушевського // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. – Т. СХСVII. – С. 221–227.

48. Тельвак В. Перший том «Історії України-Руси» Михайла Грушевського (до проблеми еволюції історико-теоретичних поглядів) // Наукові записки історичного факультету львівського національного університету імені Івана Франка. Зб. наук. пр. – Л., ЛНУ ім. Франка, 2000. – Вип. 3. – С. 252–256.

49. Тельвак В. Росія та Європа в історіософському дискурсі й історіографічній практиці Михайла Грушевського // *Historia – Mentalność – Tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej historiografii XIX i XX wieku*, red. E. Koko, M. Nowak, L. Zaszkilniak. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2013. – S. 298–306.

50. Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). Монографія. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2002. – 236 с.

51. Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Л.: Світ, 2016. – 440 с.

52. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. – К.: Альтернативи, 2005. – 352 с.

53. Юркова О.В. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). – К., 1999. – 432 с.

54. Ясь О. Державницький напрям в історіографії // *Енциклопедія історії України*. – К.: Наукова думка. – Т. 2.

55. Ясь О. Державницький напрям в українській історіографії першої половини XX ст.: становлення, формування, вплив // *Історія українського середньовіччя: Козацька доба: Зб. наук. пр. (на пошану О.М. Апанович): У 2 ч. – Ч. 1.* – К., 1995.

Victor Hotsuliak

Modern Historical Thought about “Peoplehood” and “Statehood” Conceptions of M. Hrushevsky

Abstract

The paper analyses the modern papers dedicated to the intellectual role of M. Hrushevsky, his heritage as a promoter of “peoplehood” ideology on the formation process of the “statehood” direction in the Ukrainian historical science. The article determines the conceptual, scientific and critical vision of contemporary researchers about “peoplehood” and “statehood” conceptions of the outstanding historian. The paper considers the key positions in the works of modern scientists, focused on the continuity of the two directions, connecting link of which was the historical work, political views and public activity of M. Hrushevsky.

Key words: M. Hrushevsky, historical directions, historiosophical views, historical conceptions.